

ПАСЛЯЛІСТАПАДАЎСКАЯ ЭМІГРАЦЫЯ З БЕЛАРУСІ І ЛІТВЫ Ў 1830–1870-я ГАДЫ

ДЗМІТРЫЙ МАТВЕЙЧЫК

Анотацыя: У дакладзе высвятляюцца прычыны эміграцыі ўдзельнікаў паўстання 1830–1831 гадоў з беларуска-літоўскіх губерняў, падаецца іх колькасць, вызначаюцца асаблівасці іх прыбыцця і рассялення ў Заходняй Еўропе, разглядаюцца асноўныя накірункі дзейнасці і ацэньваецца іх паспяховасць, а таксама падаюцца звесткі пра спосабы вяртання эмігрантаў на радзіму.

Ключавыя словы: паўстанне 1830–1831 гадоў, эміграцыя, нацыянальна-вызваленчы рух, Расійская імперыя, беларуска-літоўскія губерні.

POST-UPRISING EMIGRATION FROM BELARUS AND LITHUANIA IN 1830s – 1870s

Abstract: The paper examines the reasons for emigration of the participants of the Uprising of 1830-1831 from Belarusian and Lithuanian provinces, reveals their number and the peculiarities of their arrival and settlement in Western Europe, as well as the main activities and achievement. The author also provides some information on the ways of return of the emigrants to their homeland.

Keywords: the Uprising of 1830–1831, Emigration, National Liberation Movement, Russian Empire, Belarusian and Lithuanian provinces.

Пасля задушэння паўстання 1830–1831 гадоў (пра паўстанне глядзець: Гарбачова, 2001; Швед, 2001) расійскімі ўладамі былі праведзены рэпрэсіўныя мерапрыемствы супраць яго ўдзельнікаў. На працягу 1831–1834 гадоў былі створаны юрыдычная база і спецыяльныя органы (Камітэт па справах заходніх губерняў, следчыя і ліквідацыйныя камісіі) для правядзення рэпрэсій. Шмат якія паўстанцы былі пазбаўлены асабістай маёмасці ў выніку канфіскацый, паўстанцы-шляхціцы маглі пазбавіцца правоў дваранства з-за немагчымасці пацвердзіць іх дакументальна. Таму працяг за мяжой барацьбы за незалежнасць разглядаўся імі і як сродак вярнуць канфіскаваныя маёнткі і адабраныя правы. На жаданне паўстанцаў працягваць барацьбу аказалі уплыў іншыя мерапрыемствы – захаваны супраць каталіцкай царквы, рэарганізацыя сістэмы адукацыі, насаджэнне расійскага чыноўніцтва і землеўладання і да таго падобнае. У цэлым прычынамі эміграцыі можна лічыць змяненне сацыяльнага статусу і матэрыяльнага стану многіх удзельнікаў выступлення, сітуацыі на радзіме ў цэлым, а таксама патрыятычныя перакананні паўстанцаў.

У эміграцыі апынулася каля 9 тысяч удзельнікаў паўстання 1830–1831 гадоў (Бялецкі (Bielecki, 1986), Калембка (Kalembka, 2003)), з якіх 1500–1700 чалавек паходзілі з беларуска-літоўскіх губерняў. На іх размяшчэнне і рассяленне па розных краінах Заходняй Еўропы ўплывалі шматлікія фактары, спалучэнне якіх вызначыла прыбыццё большай часткі эмігрантаў у Францыю. Колькасць эмігрантаў па-за яе межамі была нашмат меншай.

У прыбыцці ў Заходнюю Еўропу эмігрантаў з беларуска-літоўскіх губерняў меліся пэўныя своеасаблівасці. Пераважная іх большасць прыбыла праз Прусію, дзе апынулася значная колькасць паўстанцаў з Літвы і Беларусі, выцесненая туды разам з корпусам Антонія Гелгуда. Часта яны з'яўляліся грамадзянскімі асобамі. Праз тэрыторыю Аўстрыі ў эміграцыю прыбывалі ў асноўным тыя, хто на момант паўстання знаходзіўся ў шэрагах польскага рэгулярнага войска. Значная частка эмігрантаў з беларуска-літоўскіх губерняў трапіла ў Заходнюю Еўропу марскім шляхам. З Прусіі на караблях было выпраўлена больш за 450 ураджэнцаў Беларусі і Літвы. Да гэтай лічбы неабходна дадаць невялікую колькасць эмігрантаў, якія прыбылі з Аўстрыі, высланыя на захад праз порт Трыест.

Эмігранты, якія апынуліся ў Францыі, на працягу 1830-х гадоў шырока рассяліліся па яе тэрыторыі, нягледзячы на пачатковыя імкненні размясціць іх вялікімі кампактнымі групамі ў правінцыі. Знаходжанне ў некаторых месцах значнай колькасці эмігрантаў стварала перадумовы да іх гуртавання.

Наяўнасць шэрагу прычын абумовіла стварэнне ўраджэнцамі беларуска-літоўскіх губерняў у эміграцыі некалькіх арганізацый, што стала працягам традыцыі, вынесенай з паўстанцкіх часоў. Яны вымушаны былі займацца рознымі накірункамі дзейнасці, чаго патрабавалі эміграцыйныя абставіны. Дзякуючы Таварыству Літоўскаму і Рускіх Зямель (1831–1833 гады), у складзе якога аб'ядналася значная частка прадстаўнікоў інтэлектуальнай эліты, быў створаны найбольшы комплекс мемуарных крыніц, якія тычыліся паўстання 1830–1831 гадоў на Беларусі, Літве і Украіне, а таксама выбіты медаль у памяць пра подзвіг паўстанцаў. Стварэнне Таварыства Братэрскага Аб'яднання (1832–1834 гады) сведчыць пра невыпадковасць і заканамернасць гуртавання эмігрантаў з Беларусі, Літвы і Украіны. Менавіта гэтымі дзвюма арганізацыямі было пастаўлена ў эміграцыі пытанне пра адзінства і раўнапраўнасць прадстаўнікоў усіх частак былой Рэчы Паспалітай. І менавіта імі было зроблена нямала для прапаганды сваёй радзімы ў Заходняй Еўропе. Урэгуляванне некаторых праблем жыцця эмігрантаў, што прывяло да пэўнай стабілізацыі ў іх становішчы, а таксама недастатковасць сіл саміх арганізацый выклікалі іх заняпад. Аднак з чарговай хваляй рэвалюцыйных падзей у Еўропе, калі ізноў паўстала пытанне пра лёс зямель Беларусі, Літвы і Украіны, традыцыя гуртавання *ліцвінаў* і *русінаў* у эміграцыі ўзнавілася і быў створаны Літоўска-Рускі Клуб, які, аднак, не разгарнуў актыўнай дзейнасці.

На працягу 30–40-х гадоў асноўнай формай уплыву эміграцыі на развіццё грамадска-палітычнага руху ў беларуска-літоўскіх губернях была прысылка эмісараў з мэтай правядзення разведкі ці для непасрэднага фарміравання паўстанцкіх атрадаў альбо канспірацыйных арганізацый (Міхал Валовіч, Марцэлі Шыманскі, Шыман Канарскі і іншыя). Большая частка эмісараў не змагла распачаць актыўных дзеянняў. Тыя ж, каму ўдалося дасягнуць пэўных арганізацыйных поспехаў, з цягам часу былі арыштаваны і прысуджаны да суровых пакаранняў, некалькі з іх былі пакараны смерцю. Паражэнне рэвалюцыйных падзей *Вясны Народаў* (1846–1849 гадоў) прывяло да дэмаралізацыі ўсіх лагераў эміграцыі, якая прыняла ў гэтых падзеях самы актыўны ўдзел. З-за названых падзей, а таксама з прычыны адсутнасці істотных вынікаў падобнай тактыкі, у 1850-я гады высылка эмісараў на радзіму спынілася.

Пісьменніцкая дзейнасць ураджэнцаў беларуска-літоўскіх губерняў з'яўлялася важнай часткай жыцця былых паўстанцаў па-за межамі радзімы пасля паражэння паўстання. Менавіта дзякуючы эмігрантам у свет былі выпушчаны дзясяткі і нават сотні твораў, якія не маглі б з'явіцца на радзіме з-за панавання жорсткай цензуры. Навуковыя,

філасофскія, літаратурныя, мемуарныя і публіцыстычныя працы эмігрантаў мелі самую разнастайную тэматыку. Яны пачалі выдавацца ў першы ж год эміграцыі і працягвалі выходзіць у свет на працягу ўсяго часу яе існавання.

Вяртанне былых паўстанцаў з еўрапейскіх краін на радзіму падзяляецца на тры перыяды (1831–1834 гады, 1834–1856 гады, 1856–1862 гады). Кожны з іх характарызуецца пэўнай інтэнсіўнасцю падачы прашэнняў аб амністыі і ў выніку – колькасцю тых, хто вярнуўся. Асноўным фактарам, які ўплываў на гэты працэс, з’яўлялася выданне расійскім урадам заканадаўчых актаў, якія яго рэгламентавалі. Калі ўказ ад 4 кастрычніка 1834 года практычна перапыніў вяртанне на радзіму больш чым на 20 гадоў, то маніфест ад 15/27 траўня 1856 года надаў масавы характар гэтаму працэсу. Варта таксама адзначыць, што імкненне вярнуцца пад панаванне расійскіх уладаў было характэрна для пераважнай меншасці эмігрантаў з беларуска-літоўскіх губерняў. У 1834–1862 гады выказалі падобнае жаданне каля 200 з іх. Аднак эмігранты выкарысталі маніфест ад 15/27 траўня 1856 года для таго, каб бесперашкодна прыбыць на радзіму, іншыя рэзка негатыўна выказаліся ў адносінах да яго, а само прыняцце памілавання разглядалі як прызнанне палітычнага паражэння. Аднак атрыманне амністыі не гарантавала вяртання. У 1834–1855 гады асноўнай перашкодай для гэтага былі цяжкія ўмовы прыезду ў Расійскую імперыю, у 1856–1862 гады, калі былі амніставаны каля 150 эмігрантаў з беларуска-літоўскіх губерняў, – адсутнасць у шмат каго з эмігрантаў неабходных сродкаў на падарожжа на радзіму. У выніку выкарыстаць амністыю змагла толькі меншасць з тых, хто яе атрымаў. Вяртанне выклікала ў многіх іншыя праблемы. Складаны матэрыяльны стан вымушаў звяртацца да сваіх землякоў і да ўладных органаў па дапамогу. Паўстанне 1863–1864 гадоў паклала канец вяртанню палітычных эмігрантаў і прымусіла некаторых з тых, хто ўжо вярнуўся, ізноў выехаць у эміграцыю з-за небяспекі трапіць пад рэпрэсіі (больш падрабязна пра ўсё вышэй сказанае глядзець: Матвейчык, 2011).

Бібліяграфія

1. Гарбачова, Вольга (2001). *Паўстанне 1830–1831 гг. на Беларусі*. Мінск: БДУ.

2. Матвейчык, Дзмітрый (2011). *Выгнаныя з роднага краю: Паслялістападаўская эміграцыя з Беларусі і Літвы (1830–1870-я гады)*. Мінск: Лімарыус.

3. Швед, Вячаслаў (2001). *Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1771–1863 гг.)*. Гродна: ГрДУ.

4. Bielecki, Robert (1986). *Zarys rozproszenia Wielkiej Emigracji we Francji. Materiały z archiwów francuskich. 1831–1837*. Warszawa-Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

5. Kalembka, Sławomir (2003). *Wielka emigracja. 1831–1863*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.